

अहमदनगरजिल्हा कम्युनिस्ट विचारसरणीचा बालेकिल्ला

प्रा. सुरेखा दिनेश गांगुर्डे

इतिहास विभाग, पेमराज सारडा महाविद्यालय, अहमदनगर

प्रस्तावना:

भांडवलदारांनी चालविलेल्या शोषणाची जाण श्रमिकांना झाली की तो वर्ग आपल्या न्याय्य हक्कांसाठी संघर्षाला सिद्ध होतो संघटित लढ्यासाठी कामगार संघ स्थापन होतात व भांडवलदार वर्ग व कामगार वर्ग यांच्यात वर्ग संघर्ष सुरू होतो. ह्या भांडवलशाही उत्पादनाच्या अवस्थेत अधिकाधिक नफा मिळविण्यासाठी नव्यानव्या बाजारपेठा हस्तगत करण्याचा प्रयत्न उत्पादनाच्या साधनांची मालकी असणारा

भांडवलदार वर्ग करतो व यातूनच वसाहतवाद व साम्राज्यवादाचा उदय होतो. ह्या वर्ग संघर्षात भांडवलदारांना राज्य शासनाची साथ मिळते. त्यामुळे ते कामगार वर्गाचे अनिर्बंधपणे शोषण करू लागतात. शोषणाविरुद्ध कामगारांचे संप, उठाव होतात. याचा वापर भांडवलदार करतात. तेजी-मंदी चे अनिष्ट चक्र सुरू होते. उत्पादन प्रक्रियेत बाधा निर्माण होऊ लागते आणि प्रस्थापित भांडवलवादी पद्धतीविरुद्ध श्रमजीवी वर्ग संघर्ष करतो. ह्या संघर्षात प्रस्थापित व्यवस्थेला लोकमान्यतेचा आधार मिळवून देणारा बुद्धीवंतांचा एक वर्ग असतो. औद्योगिक विकासाच्या प्रक्रियेत मध्यम वर्गही उदयाला येतो त्यातील काही बुद्धिवंतांना ह्या वर्ग संघर्षातील मर्म ध्यानात येते. श्रमिकांच्या होणाऱ्या शोषणाची त्यांच्यावर होणाऱ्या अन्यायाची जाणीव होते व त्याला विरोध करणारे नवे विचार जन्माला येतात. ते श्रमिक वर्गाच्या संघर्षाला तात्विक आधार देतात व कामगार वर्गाला क्रांतीसाठी उद्युक्त करतात. कार्ल मार्क्सने केलेले या अवस्थेपर्यंतचे विवेचन म्हणजे मानवी इतिहासाचे त्याचे भौतिकवादी भाष्य होय. ह्या भौतिकवादी शास्त्रीय विवेचनाच्या आधारे मार्क्स भविष्याच्या क्षेत्रात शिरतो आणि भविष्याबाबत सिद्धांत मांडतो तो समाजवादाच्या उदयाचा सिद्धांत होय.

सुरुवातीच्या काळात समाजवाद एक तत्त्वज्ञान म्हणून ग्रंथांमध्ये बंदिस्त झालेले होते पण 1917 मधील रशियन राज्यक्रांतीनंतर रशियात साम्यवादी शासन अस्तित्वात आले. रशियातील साम्यवादी विकासाचे पडसाद जगभर उमटले. भारतासारखा देशही समाजवादी तत्त्वज्ञानापासून विलग राहू शकला नाही. त्यामुळे भारतासारख्या गरीब व शोषल्या जाणाऱ्या देशांमध्ये समाजवादाबद्दल जागृती निर्माण झाली. समाजवादातच देशाचे कल्याण आहे असा विचार सुरू झाला. डाव्या विचारसरणीने व चळवळीने भारतभरात जोर धरला. त्याचे प्रतिबिंब राष्ट्रीय चळवळीतही उमटले. इस 1920 मध्ये भारतीय साम्यवादी पक्ष स्थापन झाला.

जवाहरलाल नेहरू, सुभाषचंद्र बोस यांसारख्या आघाडीच्या व ज्येष्ठ नेत्यांवरही समाजवादाचा प्रभाव पडल्यावाचून राहिला नाही. 1934 मध्ये समाजवादी काँग्रेस पक्ष स्थापन झाला. 1920 ते 1950 या काळात तरुण पिढी साम्यवादी विचारसरणी तत्वज्ञान व आक्रमक कार्यक्रमांनी भारावलेली होती. अहमदनगर जिल्हा तर साम्यवादी विचारसरणीचा बालेकिल्ला समजला जातो स्वातंत्र्यापूर्वी या पक्षाने कार्यकर्त्यांचा एक लढाऊ संच तयार केला होता.

कम्युनिस्ट पक्षाची स्थापना व कार्य:

16 सप्टेंबर 1922 रोजी सोशालिस्ट या साप्ताहिकातून कॉमेड श्रीयुक्त डोंग्रे यांनी कम्युनिस्ट पक्ष स्थापनेची गरज प्रतिपादन केली. कॉमेडी विचारांनी भारावलेल्या त्यांच्या कार्यकर्त्यांनी काँ. श्रीयुक्त डोंग्रे तुरुंगात असून देखील त्यांची पक्ष स्थापनेची कल्पना सत्यात उतरवली. त्यांच्या मुक्ती पूर्वी म्हणजे 24 मे 1927 पूर्वी कम्युनिस्ट पक्षाची स्थापना झाली होती.

अहमदनगर जिल्ह्यातील कम्युनिस्ट चळवळीचे जनक म्हणून अहमदनगर तालुक्यातील घोंसपुरी गावचे काँमेड डी. बी. कुलकर्णी यांचे नाव उल्लेखनीय आहे. ते अहमदनगरचे पहिले कम्युनिस्ट डी. बी. के. या नावाने ओळखले जात असत. अखिल भारतीय ट्रेड युनियन ह्या बिहार प्रांतातील झारिया येथे झालेल्या अधिवेशनामध्ये पंडित नेहरूंच्या विरुद्ध अध्यक्षपदाच्या निवडणुकीत ते फार थोड्या मतांच्या फरकाने हरले. त्यांनी सदस्यांची जुळवाजुळव करून कम्युनिस्ट पक्षाची मोर्चेबांधणी केली. लवकरच काँमेड श्रीयुक्त डोंग्रे यांना गांधी मैदानात कम्युनिस्ट विचारांच्या प्रसारासाठी आमंत्रित केले. काँमेड श्रीयुक्त डोंग्रे यांच्या अहमदनगर मधील आगमनाने व त्यांच्या लक्षवेधी भाषणाने अनेक लोक आकृष्ट होऊन 1934 पासून कम्युनिस्ट पक्षाच्या पायाभरणीला सुरुवात झाली. तसेच कम्युनिस्टांनी प्रत्यक्ष कार्यास सुरुवात देखील केली.

कम्युनिस्ट चळवळ पूर्वी अन्यायाविरुद्ध सर्वशक्तीनिशी लढण्याची अहमदनगर परिसरामध्ये परंपरा आहे. सह्याद्रीच्या मुख्य आणि उपरांगांच्या कुशीत आदिवासी, कोळी, ठाकर, भिल्ल, रामोशी दर्या खोऱ्यांचा आश्रयाने राहतात. रामाजी भांगरे, राघोजी भांगरे, रामा किरवा, गोविंदराव खाडे इत्यादी कोळी नेत्यांच्या नेतृत्वाखाली संगमनेर अकोल्याच्या कोळी बांधवांनी दर्या खोऱ्यांचा आश्रयाने इस 1798 ते 1848 अशी पन्नास वर्षे इंग्रजांच्या जुलमी राजवट तिचा प्रतिकार केला.

संस्मरणीय 1857 च्या उठावात भागोजी नाईकने भिल्ल रामोशांच्या मदतीने इंग्रज व इंग्रजांच्या छत्रछायेखाली मुजरे घालणाऱ्या सावकारांना वठणीवर आणले. जॅक्सनचा वध करणारा अनंत कान्हेरेचा एक सहकारी वीर वामनराव जोशी समशेरपुरचा होता. अकोल्याच्या जुलमी मामलेदाराचा वाडा मामलेदारासह जाळणारा पुढारी गणेश जगन्नाथ जोशी हा अकोल्याचा होता.

1928 झाली संगमनेर तालुक्यातील पेमगिरी गावी तुकडाबंदीच्या कायद्याविरुद्ध शेतकऱ्यांच्या प्रश्नावर मोठी परिषद भरली होती.

1930 मध्ये म. गांधींच्या मिठाच्या सत्याग्रहाने देश ढवळून निघाला तसा संगमनेर अकोले जिल्हा जंगल सत्याग्रहामुळे गाजला होता. त्यात चंदनापुरी, पेमगिरी, जवळेबाळेश्वर, माळेगाव, भोजदरी, घारगाव, कोतुळ, कोहणे, राजूर, समशेरपुर, ब्राह्मणवाडा या संगमनेर अकोले भागातील गावात जंगल सत्याग्रह झाला. हजारो लोकांनी स्वतःला अटक करवून घेतली. या सत्याग्रहात या परिसरातील महिलांनी उत्स्फूर्तपणे सहभाग घेतला होता.

1939 मध्ये फैजपूरच्या काँग्रेस अधिवेशनाला अहमदनगर जिल्ह्यातून कॉमेड कार्यकर्त्यांचा व शेतकऱ्यांचा भव्य मोर्चा संगमनेरवरून निघाला होता.

1937 मध्ये मुंबई प्रांतात बाळासाहेब खेर यांच्या नेतृत्वाखाली मंत्रिमंडळ तयार झाले. शेतकऱ्यांच्या मागण्यांसाठी धारगाव येथून तीन हजार शेतकऱ्यांचा मोर्चा पाई चालत केवळ तीन दिवसात पुण्यास पोहोचला होता.

1938 मध्ये त्रिपुरा येथील काँग्रेसच्या अधिवेशनात कम्युनिस्टांचे प्रतिनिधी म्हणून अकोल्याचे बुवासाहेब नवले हे हजर राहिले होते.

8 ऑगस्ट 1942 रोजी महात्मा गांधींनी चलेजाव चळवळ सुरू केली. करा अथवा मरा या संदेशाचा आपापल्या परीने अर्थ लावून अनेक क्रांतिकारी भूमिगत झाले. संगमनेर अकोल्याच्या असंख्य तरुणांनी अर्धवट शिक्षण सोडून आंदोलनात उडी घेतली. टेलिफोनच्या तारा तोडणे, पोलीस चौकीवर हल्ला करणे, पोलिसांच्या बंदुका पळवणे, गुप्त प्रचार करणे इत्यादी कार्यात कॉमेड कार्यकर्त्यांनी स्वतःला झोकून दिले.

1942 मधील भूमिगत आंदोलनात राजापूरचे कॉमेड राम नांगरे तुरुंगात गेले होते. सुटून आल्यावर ते कम्युनिस्ट विचारसरणीचे पुरस्कर्ते बनले. त्यांनी 'संगमनेर अकोले तालुका कामगार युनियन' ची स्थापना केली व कामगारांच्या प्रश्नासोबतच कम्युनिस्ट पक्षाचा प्रचारही सुरू केला.

1945 मध्ये ठाणे जिल्ह्यात पहिली किसान सभा झाली. त्यात संगमनेर अकोल्याचे शेतकरी सहभागी होण्यासाठी पायी चालत गेले.

1945 मध्ये पंजाब मधील किसान सभेसाठी बुवासाहेब नवले उपस्थित राहिले होते. त्यांची अहमदनगरच्या सर्व सभासदांनी एकमताने निवड केली होती.

1946 च्या मुंबई प्रांताच्या निवडणुकीमध्ये कम्युनिस्ट पक्षातर्फे कॉमेड चंद्रभान आठरे पाटील हे उभे राहिले होते, पण ते दुर्दैवाने पराभूत झाले. लोकमत कम्युनिस्टांना अनुकूल असूनही मतपेटीत त्यांचे प्रतिबिंब पडले नाही हे दुर्दैवच म्हणावे लागेल.

अशा प्रकारे अहमदनगर जिल्ह्यातून लालबावट्याने आपली विचारसरणी खेड्यापाड्यातील अतिदुर्गम भागापर्यंत पोहोचवली. शेतकरी व कामगारांचे प्रश्न चव्हाट्यावर आणले. शेतकरी कामगारांची एकजूट घडवून त्यांना आपल्या प्रश्नासाठी व न्याय हक्कांसाठी लढण्यास उद्युक्त केले.

युगांतरने शेतकरी - कामगारांच्या प्रश्नांना वाचा फोडली:

कॉमेड डी. बी. कुलकर्णी हे नगर जिल्ह्यातील पहिले कम्युनिस्ट म्हणून ओळखले जातात. 1934 च्या सुमारास त्यांनी बाबा गोसावी, भाऊ क्षीरसागर यांच्या मदतीने 'तरुण मित्र मंडळ' ही संघटना स्थापन केली. या मंडळाच्या कार्यकर्त्यांच्या मदतीने यांनी कॉमेड श्रीपाद डांगे यांच्या सभा अहमदनगरच्या गांधी मैदानात भरविल्या. कॉमेड डांगे यांच्या भाषणाने लोक कम्युनिस्ट विचारसरणीने भरवले या सभांच्या माध्यमातून कम्युनिस्ट चळवळीच्या जुळवणीस सुरुवात झाली. याच सुमारास विनायकराव भुस्कुटे यांनी श्रीरामपूर येथील साखर कारखान्यातील कामगारांची संघटना तयार केली. कॉमेड श्रीपाद डांगे यांना श्रीरामपूरमधील जमिनीच्या प्रश्नावर चाललेल्या लढ्यास मार्गदर्शन करण्यास सांगितले. त्यावेळी श्री. विनायकराव कॉमेड डांगे यांच्या भाषणाने इतके प्रभावित झाले की, ते स्वतः कम्युनिस्ट पक्षाचे सभासद झाले. एवढेच नव्हे तर युगांतर

नावाच्या साप्ताहिकाचे संपादक झाले. या साप्ताहिकाद्वारे कम्युनिस्ट तत्वज्ञानाच्या प्रचार-प्रसारासाठी जोरदार प्रयत्न केले. युगांतरने शेतकरी व कामगारांच्या प्रश्नाविरुद्ध झोड उठवली.

युगांतर या साप्ताहिकाचा खप 1200 च्या वर गेला होता. साप्ताहिकाच्या या प्रचंड लोकप्रियतेमुळे कॉम्रेड डांगे यांनी कम्युनिस्ट पक्षाचे अधिकृत वर्तमानपत्र म्हणून मान्यता दिली. या साप्ताहिकात ब्रिटिश सरकारच्या शेतकरी, कामगारांविरुद्धच्या अन्यायी जुलमी धोरणाबाबत कडाडून टीका करण्यात आली. सरकारविरोधी वातावरण तापू लागले. त्यामुळे सरकारने युगांतरवर भकारवाई करण्यासाठी 1000 रुपयांचा जामीन मागितला. निवडणूक सभामधून फिरवून जमा करण्यात आली. यातून दोन मुद्दे लक्ष वेधतात कम्युनिस्टांनी कामगार व शेतकऱ्यांच्या अन्यायाला वाचा फोडली. त्यामुळे सरकारला युगांतर सारख्या साप्ताहिकाची दखल घ्यावी लागली. तसेच आर्थिक दंडाची रक्कम पंडित नेहरूंच्या निवडणूक सभामधून गोळा करण्यास पं. नेहरूंची अनुमती होती.

तुकडा बंदीचा कायदा

संगमनेर तालुक्यातील पेमगिरी येथे तुकडाबंदीच्या कायद्याविरुद्ध शेतकऱ्यांची मोठी परिषद झाली. या परिषदेला कॉम्रेड बुवासाहेब नवले, कॉम्रेड भैर्यासाहेब कुलकर्णी यांनी पुढाकार घेतला. तर कर्मवीर भाऊराव पाटील व कर्मवीर वी. रा. शिंदे उपस्थित होते. कॉम्रेड विनायकराव भुस्कुटे, भाऊ फाटक, कॉम्रेड डी. बी. के. इत्यादी कार्यकर्त्यांनी प्रचाराचे काम केले ही अहमदनगर जिल्ह्यातील कम्युनिस्टांच्या सहकार्याने पार पडलेली पहिली परिषद ठरली. या परिषदेनिमित्त काही हजार शेतकऱ्यांचा मोर्चा निघाला. लगोलग पुण्यातही या प्रश्नावर कर्मवीर भाऊराव पाटील यांच्या अध्यक्षतेखाली 25000 शेतकऱ्यांची परिषद झाली. महाराष्ट्रातून अनेक शेतकरी या परिषदेस आले शेवटी ब्रिटिश सरकारने तुकडा बंदीचा कायदा मागे घेतला.

जंगल सत्याग्रह

12 मार्च 1930 रोजी महात्मा गांधींनी साबरमती आश्रमातून दांडी यात्रेला सुरुवात केली त्यानंतर संपूर्ण देशात मिठाचा कायदा मोडण्यासाठी लाखो स्त्री पुरुष उत्साहाने पुढे सरसावले. देशात चैतन्यमय वातावरण निर्माण झाले. जिथे समुद्र नाही अशा ठिकाणी जंगल सत्याग्रह करण्याचे ठरले. कॉम्रेडचे नेते अच्युतराव पटवर्धन, कॉम्रेड मिरजकर, कॉम्रेड राजाभाऊ नागरे, कॉम्रेड पर्वतनाना राहणे, कॉम्रेड धर्मा कामा भांगरे इत्यादी नेत्यांनी केलेल्या सत्याग्रहाने नगर जिल्हा ढवळून निघाला. तरुण युवक कार्यकर्ते कम्युनिस्ट विचारांकडे आकृष्ट झाले. संगमनेर तालुक्यातील चंदनापुरी, पेमगिरी, जवळे बाळेश्वर, माळेगाव, भोजदरी, धारगाव, कुरण इ. गावे जंगल सत्याग्रहात सहभागी झाली होती. तर अकोले तालुक्यातील कोतुळ, कोहणे, वीशेवाडी, सावरगावपाट, समशेरपुर, ब्राह्मणवाडा इत्यादी गावे सहभागी झाली होती. जंगल सत्याग्रह करून हजारो लोकांनी स्वतःला अटक करवून घेतली. राष्ट्रीय आंदोलनातील ही चळवळ अकोले संगमनेर मध्ये खुपच पेटली. येथील शेतकऱ्यांनी लढावू पवित्रा घेऊन सत्याग्रहींना अटक करण्यासाठी आलेल्या पोलिसांनाच हजारो शेतकऱ्यांनी गराडा घातला व अटक झालेल्या शेतकऱ्यांच्या सुटकेची मागणी केली. सहा हजार शेतकऱ्यांचा मोर्चा कॉम्रेड राम नागरे व इतर तरुणांनी संघटित केला. त्यांनी मामलेदार कचेरीला वेढा घातला. गावोगावी घोषणा देत सत्याग्रही जंगलात शिरून सरकार विरुद्ध पुढील घोषणा देत असत.

जंगल आपले असून
फॉरेस्ट बसलेत टपून
रानात जाऊ देईना, गुरांना

या काळात चंदनापुरी हे गाव भूमीगतांचे आश्रय स्थळ बनले होते. स्त्रियांमध्येही इतके धाडस निर्माण झाले होते की, पार्वताबाई काढणे व राधाबाई सातपुते या दोन महिलांनी भूमीगतांचा माग काढण्यास आलेल्या पोलिसांबरोबर झटापट करून त्यांच्या बंदुका काढून घेतल्या होत्या. चंदनापुरी गाव तर लालबावट्याचे चे गाव म्हणून ओळखले जाऊ लागले. पुरुषांच्या खांद्याला खांदा लावून स्त्रियाही सत्याग्रहात उतरू लागल्या आता कोणालाही तुरुंगाची, सरकारच्या दडपशाही भीती राहिली नव्हती.

फैजपूर काँग्रेससाठी अहमदनगरच्या शेतकऱ्यांची पदयात्रा

1937 मध्ये भरलेल्या काँग्रेसच्या फैजपूर अधिवेशनासाठी देवळालि प्रवरा या गावापासून चारशे शेतकऱ्यांचा मोर्चा निघाला. या मोर्चाला निरोप देण्यासाठी अहमदनगर जिल्ह्यातून सुमारे पाच हजार शेतकरी जमा झाले. हा मोर्चा पायी चालत देवळाली प्रवरा, राहता, कोपरगाव, चाळीसगाव, भुसावळ मार्गे फैजपूरला गेला. या मोर्चाचा हेतू काँग्रेसच्या व्यासपीठावरून कामगार व शेतकऱ्यांच्या प्रश्नांना चालना मिळावी काँग्रेसअंतर्गत कामगार शेतकरी संघटनांनी आपले लढे लढावेत. यासाठी कॉम्रेड भुस्कुटे, ताकते पाटील, बुवासाहेब नवले, लालजी पेंडसे यांनी गावोगावी सभा घेऊन मोर्चाचा प्रचार केला होता.

1937 ते 1947 या दशकातील कम्युनिस्टांचे लढे

1967 ते 1937 मध्ये गायराने मोकळी करावी, वनचराई माफ करावी अशा प्रश्नांसाठी तीन हजार शेतकऱ्यांचा पायी चालत मोर्चा धारगाव येथून केवळ तीन दिवसात पुण्यास पोहोचला. त्यांनी मुख्यमंत्री भा.द. खेर यांना निवेदन दिले. 1938 मध्ये शेतकऱ्यांच्या प्रश्नाबाबत जनजागृती निर्माण होण्याच्या दृष्टीने नगर जिल्ह्यातील कॉम्रेड डांगे, स्वामी सहजानंद सरस्वती व श्री इंदुलाल याज्ञिक यांच्या पुढाकाराने किसान सभा स्थापन झाल्या. याच वर्षी नगर जिल्हा काँग्रेस कमिटीची निवडणूक झाली व जिल्हा काँग्रेस कमिटी ची सूत्रे कम्युनिस्टांच्या हाती आली.

1939 मध्ये मुनिसिपल कामगारांची व दाणे डब्यातील हमालांची युनियन स्थापन करून त्यांचा संप घडवून आणला. याच वेळी दुसरे जागतिक महायुद्ध सुरू झाले युद्ध विरोधी प्रचार मोहिमा पक्षातर्फे काढण्यात आल्या.

1942 च्या चले जाव आंदोलनात अनेक तरुणांना तुरुंगवास भोगावा लागला, पण तुरुंगात त्यांनी कम्युनिस्ट तत्वज्ञानाचे धडे गिरवले तुरुंगातून सुटताच पक्ष बळकटीसाठी सर्व तरुण सज्ज झाले. चांगदेव साखर कारखाना साखरवाडी, सावळे विहीर येथे कामगार संघटना बांधल्या.

1946 मध्ये झालेल्या सार्वत्रिक निवडणुकांमध्ये कॉम्रेड चंद्रभान पाटील कम्युनिस्ट उमेदवार म्हणून उभे राहिले, पण फारच थोड्या मतांनी पराभूत झाले.

महात्मा गांधींच्या हत्येमुळे नगर जिल्ह्यातील वातावरण खूप तापले. संगमनेर अकोले तालुक्यातील पंधरा हजार लोक जातीयवादांविरुद्ध रस्त्यावर उतरले.

कम्युनिस्टांची चळवळ राष्ट्रीय आंदोलनाशी समांतर चालणारी चळवळ होती. काँग्रेसच्या व्यासपीठावरून कम्युनिस्ट पक्षाचे कार्यक्रम मांडले जात. अनेक काँग्रेसी पदाधिकारी, कार्यकर्ते तर कम्युनिस्ट पक्षात आले व त्यांनी आपल्या अनुभवाच्या जोरावर काँग्रेसी व्यासपीठावरून कामगार शेतकऱ्यांचे प्रश्न हाताळले. चलेजाव चळवळीदरम्यान अनेक सुशिक्षित, आदिवासी तरुण या पक्षाच्या संपर्कात आले. त्यांनी शेतकऱ्यांना संघटित करून त्यांचा आवाज बुलंद केला. अभ्यास मंडळे, कार्यकर्ते शिबिर, परिषदा, सभा, कलापथके इत्यादी माध्यमातून मार्क्सवादी विचार तळागाळापर्यंत पोहोचविले. विविध निवडणुकांमध्ये भाग घेऊन राजकीय जाणतेपण निर्माण केले.

अहमदनगर मधील कम्युनिस्ट चळवळीचे स्वातंत्र्य पूर्वीची चळवळ व स्वातंत्र्यानंतरची चळवळ असे दोन भाग केल्यास लक्षात येते की, लोकसुरुवातीच्या कम्युनिस्ट पक्षात ब्राह्मण समाजाचे कार्यकर्ते होते त्यांनी शेतकरी व कामगारांच्या समस्यांना वाचा फोडली त्यासाठी स्थानिक शेतकरी कामगार विद्यार्थी यांना साम्यवादी विचारसरणी समजावून दिली अनेक कार्यकर्ते तुरुंगात गेले. तुरुंगात देखील त्यांनी साम्यवादी विचारसरणी इतर कैद्यांना समजावून दिली. परिणामी तुरुंगातून सुटलेले अनेक लोक कम्युनिस्ट पक्षाचे कार्यकर्ते बनले.

पर्जन्यछायेच्या सावटाखाली असलेल्या अहमदनगर जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांचे जीवन दयनीय होते कमी पर्जन्यमान, सततचे दुष्काळ, अशिक्षित व पारंपारिक शेती करणारा शेतकरी यामुळे खेड्यापाड्यातील शेतकरी सतत कर्जबाजारी असत. खेड्यातील बहुतांश सावकार मारवाडी किंवा ब्राह्मण होते.त्यांच्याकडे शेतकऱ्यांच्या जमिनी गहाण पडलेल्या होत्या. शेतकरी अज्ञान कर्ज सावकार जुलुमी वसुली या दुष्ट चक्रातून शेतकऱ्याला बाहेर काढण्यासाठी सावकारशाही विरुद्ध लढा उभारण्यासाठी कम्युनिस्ट कार्यकर्त्यांनी खेडोपाडी शेतकरी परिषदा घेतल्या. शेतकऱ्यांना त्यांच्या समस्येविषयी जागृत केले. अनेक अभ्यास शिबिरे घेऊन कार्यकर्त्यांचे प्रबोधन घडवून आणले. शेतकऱ्यांना सावकाराच्या जाचातून मुक्त करण्यासाठी कार्यकर्त्यांनी प्रयत्न केले. सर्वसामान्यांच्या बाजूने व त्यांच्या हितासाठी लढणारी साम्यवादी कार्यकर्त्यांची फौज पक्षाने निर्माण केली.दांडी यात्रा, असहकार आंदोलन, मिठाचा सत्याग्रह, चले जाव चळवळ या सर्व कार्यक्रमांना आधारभूत मानून कम्युनिस्ट कार्यकर्ते ग्रामीण भागात आपल्या कार्याची आखणी करत होते. काँग्रेसच्या व्यासपीठावरून कम्युनिस्ट पक्षासाठी निधी गोळा करण्याचे आवाहन केले जायचे. याच व्यासपीठावरून काँग्रेस कार्यकर्ते स्वातंत्र्यलढ्याच्या चळवळीला साम्यवादी कम्युनिस्टांची चळवळ व कार्य पद्धती समांतर होती असे म्हणता येईल. स्वातंत्र्यानंतर कम्युनिस्टांच्या विचारसरणीत बदल झाला. अनेक कम्युनिस्ट कार्यकर्त्यांनी पक्ष बदलून काँग्रेसमध्ये प्रवेश केला.

कम्युनिस्ट पक्षात जहाल विचारसरणीचे प्राबल्य असणाऱ्या गटाने मिळालेले स्वातंत्र्य बेगडी स्वरूपाचे आहे. यात जनतेचे हित नाही. हे स्वातंत्र्य ब्रिटिश भांडवलदार, भारतीय भांडवलदार व जमीनदार यांच्या हिताचे आहे. त्यामुळे प्रस्थापित नेहरू काँग्रेसच्या सरकारला विरोध करण्याची भूमिका घेणारा विचार जोर धरू लागला 1948 मध्ये भारतीय कम्युनिस्ट पक्षाची परिषद होऊन नगर जिल्ह्याचे प्रतिनिधी म्हणून कॉम्रेड चंद्रभान आठरे पाटील यांना पाठविण्यात आले. या परिषदेमध्ये जहाल विचारधारेच्या गटाचा विजय होवून स्वतंत्र भारताचे सरकार उलथवून टाकण्यासाठी सशस्त्र शेतकरी उठाव घडवून कामगारांचे राज्य निर्माण करण्याचा प्रयत्न सुरू झाला. या निर्णयामुळे सरकारने कम्युनिस्ट पक्षावर बंदी आणली. अटक सत्र सुरू होताच सर्व

कार्यकर्ते भूमिगत झाले. स्वातंत्र्यापूर्वी काँग्रेसच्या स्वातंत्र्य आंदोलनाला समांतर चालणारी कम्युनिस्ट चळवळ स्वातंत्र्यानंतर डाव्या विचारसरणीची चळवळ म्हणून नावारूपाला आली.

1945 ते 50 या काळात कम्युनिस्ट पक्षाने सरकारच्या विरोधात जाऊन शेतकरी, कामगार, विद्यार्थी व महिला यांच्या जीवनाशी निगडित अनेक प्रश्नांची उकल केली. त्यांच्या कार्यातून पक्षाचा पाया भक्कम झाला. त्यामुळे पन्नासच्या दशकात अहमदनगर जिल्हा कम्युनिस्टांचा बालेकिल्ला म्हणून ओळखला जाऊ असा लागला.

संदर्भ

1. रंगनाथ कुलकर्णी, 'पुत्र सांगती', शुभा प्रकाशन, मुंबई, 1998
2. शांताबाई कुलकर्णी, 'अपूरी कहानी', अभिनव प्रकाशन, मुंबई, प्रथमावृत्ती, 1976
3. रावसाहेब शिंदे, 'ध्यासपर्व', अमेय प्रकाशन, 2005
4. पी. बी. कडू, 'क्रांतीपंढरीचा वारकरी' प्रकाशक अरुण कडू, 2003
5. प्रा. रावसाहेब कार्ले, 'अलांछित चंद्रमा', चंद्रभान आठरे पाटील, ग्रामनवोदय ट्रस्ट, अहमदनगर
6. भाऊसाहेब संतूजी थोरात, 'अमृतमंथन', अमेय प्रकाशन, पुणे, 1997
7. डॉ. विद्याधर औटी, 'संशोधन चिंतन', प्रकाशक न्यू आर्ट्स कॉमर्स अँड सायन्स कॉलेज, अहमदनगर, 2010
8. विठ्ठल शेवाळे, 'पेटलेले दिवस', कॉमेड पानसरे अमृत महोत्सव समिती
9. कॉमेड गोविंद पानसरे अमृत महोत्सव समिती अहमदनगर मधील कार्यकर्ते विद्याधर औटी, भाऊसाहेब भगवंत कडू, कॉमेड गोविंद पानसरे अमृत महोत्सव समिती